

ժամ փակակալ և սպասաւոր սուրբ դամբարանի Յակոբայ տաաքելոյնն:

Երաժշտացեալ Վահրամի իր միջաւայրում յայտնի է դարձել նաև որպէս լաւագոյն մանկավարժ: Նա կրթել է և դաստիարակել երաժշտասէր մի ամբողջ սերունդ և նրա հոգում վառ պահել հայ եկեղեցական և աշխարհիկ երաժշտութեան սէրը:

1421 թուականին գրուած օրերք հարցմանց ձեռագրի յիշատակարանն ուշագրաւ է նաև այն տեսակէտից, որ ցայտուն գոյններով գծել է ընտանիքի տիպար և օրինակելի հայր հանդիսացող երաժշտացեալ ընտանեկան կեանքի պատկերը, ուր տեսնում էք վաստակաւոր քահանայի տիրուրուհին՝ Երարիհամեստ Եղները, նազելի դուստրը՝ տիկ. Մարիուն, փեսան՝ պարոն Թորոսը և արամիտ, մաքուր և անբիծ սարկաւաղ Հիթում որդին, որ 1421 թուականին, 18 տարեկան հասակում, վախճանուել է: Նրա վաղաժամ մահը խոր վիշտ, կսկիծ և անփարատելի տրտմութիւն է պատճառել թէ՛ ծնողներին և թէ՛ բոլոր հարազատներին: Ահա յիշատակարանի վկայութիւնը. «Արդ, աղաչեմ զձեզ զամենեւեան . . . յիշեցէք ի յերկնաթոխ աղաւթս ձեր զվերայգրեալ քահանայն զՎահրամի, և գրարիհամեստ դուգակիցն իւր զտիկին Եղներն, և զիւր նազելի դուստրն՝ տիկին Մարիունն, և զփեսայն իւր՝ զպարոն Թորոսն, և զաստուածապարզ և զաւակքն իւր: Այլ և զհանգուցեալ սիրուն որդեակն իւրեանց, զարամիտ, զմաքուր և զամբիծ սարկավաքն, որոյ անուն յորջորջիւր Հիթում, քանզի յայտմ ամի, որ է թվական հայոց ՊՀ (870 + 551 = 1421) ամ, ի յուշիս ամսոյ ԺԱ. (11) և պատկեր աւուրն չորեքշաբթի, փոխեցաւ առ Բրիտտոս յոյան ամենեցուն և գնաց տարաժամ յաշխարհէս, զի էր մայ Ժ. և Ը. (18)ից և եթող մեծ սուգ և անփարատելի տրտմութիւն իւր ծնողացն և ամենայն զարմիցն, ևս առաւել մեզ, քանզի ի մանկութենէ ի վեր անուցիլ էաք գորովալիր աղետաւք»:

Թէ ո՞ր թուականին է վախճանուել վաստակաւոր երաժշտացեալը և ո՞ր պատմական վաճառարների ներքոյ են հանգչում նրա աճիւնները ստոյգ տեղեկութիւններ չկան: Պարզ է միայն այն, որ նա

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ՍԻՐԱՀԱՅԵԱՑ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Սիրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքը կը գտնուէր Ձնքուշ կամ Շէնքուշ աւանին մօտ, Զերմուկ գաւառին մէջ (Ղուկաս Վրդ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն, Ասիա, Հատոր Ա., Վենետիկ, 1806, էջ 239): Կոկիկ և սիրուն շէնք մըն էր, այգիներով և ծառերով շրջապատուած (Մ. Վրդ. Սրուանձտեանց, Թորոս Աղբար, Մասն Բ., Կ. Պոլիս, 1884, էջ 187):

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Սիրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքին հիմնարկութեան, առաջնորդներուն և անոնց գործունէութեան մասին կան հետեւեալ տեղեկութիւնները.

1. — Պօլոս Վրդ. Հասառանցի (1561-ճ 1593). — Սա 1561ին Ս. Աստուածածնի վաղակառոյց մատրան կից ուխտ և աթոռ կը հաստատէ (Թ. Աղբար, Բ., էջ 457-8):

Այս ժամանակ Շէնքուշի մէջ իրրեզրիլ և ծաղկող յիշատակելի է Գասպար Բահանան, որուն օրինակած զրբքերէն ծանօթ են 1. — Շարակուն, 1580 (Թ. Աղբար, Բ., էջ 384): 2. — Աւետարան, (նոյն, էջ 453): 3. — Շարակուն, 1586 (Տուցակ Զեռ. Էջմիածնի, 1863, Թիֆլիզ, թիւ 1587, էջ 176): 4. — Եղարան = Շարակուն, 1591 (Սիրմէհան, Տուցակ Զեռ. Եւր. Մասն. Հաւաքումներու, 1950, էջ 70):

2. — Մարտիրոս Վրդ. Շեմբուցի (1593

ապրիլ է մինչև խորին ծերութիւնը և իր գեղարուեստական գործունէութեան ընթացքում հայ երաժշտական արուեստի ճանր միշտ վառ է պահել. միաժամանակ նպաստել է նոր սերնդի երաժշտութեան կրթութեան վեհ գործին: Այդ էական յատկանիշներով էլ նա առանձնաշատուկ տեղ է գրուում հայ երաժշտական արուեստի պատմութեան մէջ:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 13)

— № 1632). — Աշակերտն էր Պետրոս Կարկառցի, որմէ ստացած է եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն (Յուլի 2-ին, Ս. Յակոբեանց, Բ. Հատոր, 1953, էջ 170): Վկայուած է իրրեւ «այր փրկիստփայ և քաջ քարտուղար, որոյ գոն ծրեալ մատանց նորին յօլով գրեանք ի սուրբ վանքս և յեկեղեցին որ ի Շէնքուշ» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 458): Իր աշակերտներէն կը յիշուին երեք հօգի (նոյն, էջ 484): Իր ձեռքի արդիւնքներէն յիշուած է Լամբրոնացոյ Պատարագի Մեկնութիւնը, օրինակուած 1613 թուին (նոյն, էջ 484-6):

3. — Յովնանէս վրդ. Շէնքուցի (1632 — № 1643). — Կը յաջորդէ իր ուսուցիչ Մարտիրոս Վարդապետին: Իր առաջնորդութեան շրջանին, իր ուսումնական եղիազար Հոսովկայեցիի ձեռնադրութեամբ նոր ի նորոյ կը շինուի վանքին պարխալը (Թ. Աղբար, Բ., էջ 458): Իր աշակերտներէն կը յիշուին հինգ հօգի (նոյն, էջ 464 և 484):

4. — Մարկոս վրդ. Հացուցի (Շէնքուցի, 1643 — № 1679). — Մարկոս Վարդապետի մասին կը վկայուի թէ «ունի բազում յիշատակ ի սուրբ վանքս և ի Շէնքուշ, և Գանձատար մի գրեալ ձեռամբ իւրով» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 458): Շէնքուշի Դասատան մէջ իր աշակերտն է եղած Մինաս վրդ. Ամգեցի, որ 1674ին կ'երթայ Շէնքուշ և իր բարունիէն կը ստանայ Մեկնութիւն Ղուկասու՝ Իգնատիոս Վարդապետի (Սիրմէեան, Յուլի 2-ին, Երուսաղէմի, Ա. Հատոր, Վենետիկ, 1948, էջ 318):

5. — Մինաս վրդ. Ամգեցի (1679-1701). — Մինաս վրդ. Ամգեցի զաւակն էր Առաքելի և Հովսիսիմէի և օր տղայութեան բերեալ և օրգեղի էր տուեալ ուսման Շէնքուշի Խաչատուրի (Թ. Աղբար, Բ., էջ 458): Իր ուսումը կը ստանայ Շէնքուշի Դասատան մէջ, Մարկոս Վարդապետի ձեռքին տակ, Երուսաղէմի մէջ, 1666ին, եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Եղիազար Կաթողիկոսէն: Երկար տարիներ նուիրակի պաշտօն վարած է, իր վրայ պահելով վանահայրութեան պաշտօնը և յաճախ հանդիպելով և ժամանակ մը մնալով Շէնքուշի վանքին մէջ, ինչպէս 1680 Հոկտ., 1684 Յունուար 30 — Փետրուար 18, 1684 Հոկտեմբեր 18 — 1685 Մայիս 6, 1695 Օգոստ. 24-31, և Նոյմ. 8-25 (Օրագրութիւն, Ե.

2. Քէօմիւրճեանի, էջ ձԼԶ, ձԼԸ, ձԽԱ-Բ, Հմտ. Այսօյաճեան, Պատմ. Եւդոկիոյ Հայոց, էջ 646 և 710):

Իր Օրագրութիւնը (1680-1704) մանրատառ, համառօտախօս և զգուարենքով ձեռագիր մը, կը մնայ անտիպ (Ձեռ. Ս. Թ. 1316): Ասոր համառօտ մէկ ամփոփումը հրատարակած է Մեսրոպ Արք. Նշանեան (Օրագրութիւն Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեանի, 1939, Երուսաղէմ, էջ ձԼԵ-ձԽԴ):

Մինաս եպս. Ամգեցի եղած է նաև պատրիարք Երուսաղէմի (1698 — № 1704). — (Մ. Եպս. Աղաւնունի, Միաբանք և Այցելութ, 1929, Երուսաղէմ, էջ 286-7):

Այդ հանգամանքով ան 1701 տարւոյ Սեպտեմբերին կը հասնի Երուսաղէմ և իր եղբորորդի Շէնքուշի Յովհաննէս վարդապետին Ծայրագոյն Վարդապետութեան զաւակն տալով կը զրկէ Շէնքուշի վանքը, որ կառավարէ զայն իրեն փոխանորդաբար (Թ. Աղբար, Բ., էջ 459):

6. — Յովնանէս վրդ. Շէնքուցի (1702 — № 1723). — Եղբորորդի և աշակերտ Մինաս Ամգեցիի: Իր շրջանէն կայ հետեւեալ յիշատակագրութիւնը, 1708 Փետր. 5, չթուականով. «Ես Շէնքուշացի մեղապարտ և անարժան Յովանէս էրէցս եկի ի Հապոռման. վասն Ս. Աստուածածնայ շարակնուն համար. Սեպտեմբրի հարսնաւում են էկած, գեղացիք ամէն խաղալ են գնացած, Գ. աւր կեցայ, մէկ մի չէկաւ մաւտս...» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 456):

7. — Եղիազար վրդ. Աւիսացի (Աւեսոցի, 1723-1725). — Երկու տարի կը նստի և չի կրնար կառավարել աթոռը (Թ. Աղբար, Բ., էջ 459):

8. — Սեփական վրդ. Կիւրիցի (1725-1737). — Սա կը նստի 12 տարի և ապա վանքէն կը փախչի առանց ունէ օգուտ ու նենալու (Թ. Աղբար, Բ., էջ 459):

9. — Նիկողայոս եպս. Շէնքուցի (1737 — № 1756). — «Շէնքուշի Նիկողայոս Վարդապետն Բաղդադաւղոնց տանէն՝ յաջորդէ զաթոռն Ս. Աստուածածնի մինչ ժԸ ամ, այր ճգնազգեաց, սնեալ յանապատի, որ ունի յիշատակ սուրբ վանքիս մեծ աւտան առաջնորդարանն և դուռքն երկաթի: Իր աշակերտն է եղած Դասպար վրդ. Շէնքուշի (Թ. Աղբար, Բ., էջ 459-460):

10. — Դասպար Արք. Շէնքուցի (1756

— № 1788). — Սա «որպէս ջահ փայլեալ վարուք, որ ունի բազում երախտիք սրբոյ տան»։ Իր արդիւնաւէտ կեանքին և շինարարական գործերուն մասին բաւական տեղեկութիւններ հասած են մեզի։ Այսպէս,

1726ին կու գայ Ս. Աստուածածնի վանքը։

1737ին արեղայ կը ձեռնադրուի Նիկոլոս եպիսկոպոսէն (Թ. Աղբար, Բ., էջ 466)։

1746ին գաւազան կը ստանայ՝ դարձեալ Նիկոլոս եպիսկոպոսէն։

1749ին Երուսաղէմ ուխտի կու գայ։

1753ին կը շինէ Չնքուշի վանքին տաճարին գմբէթը։

1754ին վանքին ջրաղացը կը շինէ քարուկեր։ Նոյն տարին կ'երթայ Ս. Կարապետ։

1756ին կը կոչուի վանքի առաջնորդութեան պաշտօնին։

1758ին սաստիկ սով կ'ըլլայ և Չնքուշի մէջ անօթութենէ կը մեռնին 400 հայեր։ «Ը՛ մմիս Չնքուշայ եկեղեցին ոչ կանթեղ վառաւ, ոչ ժամկոչ ելաւ, իրբն ծովունման կու ծփայր երկիրն վասն մեղաց մերոց։ Յայսմ թմին ներքին Աղիւշոյ եկեղեցին ալ ալբեցաւ, որ մէկ հատ քար կամ փայտ չմնաց» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 468)։

1763ին նորոգեց վանքին արեւելեան կողմի պարիսպը։

1764ին էջմիածին երթալով եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Սիմէոն Կաթողիկոսէն։

1771ին աղբիւր մը շինել կու տայ Ս. Աստուածածնին վանքին զիմաց, ծախսելով հազար զրշ։

1778. — «Բազում չաքուրկայ և կարկուտ էկաւ. կարի դժուար սով սաստիկ եղաւ . . .» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 468)։

1788ին կը վախճանի բազմաբզիւն Առաջնորդ Գասպար Արքեպիսկոպոսը. նոյն տարին կը մեռնի նաև իր գործակիցը՝ Պետրոս Վարդապետ (Թ. Աղբար, Բ., էջ 460)։

11. — Յովնանեկ Վրդ. Շեմբուցի (1788— № 1792). — Երբ Գասպար Արք. կը վախճանի «ի նոյն աւուր առեալ իշխանացն Շէնքուշայ և Աղիւշոյ՝ տանին յԱթոռն Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանք Արդնոյ, և անդ կաշնու գաւազան ծայրագոյն վարդապետութեան ի Կարապետ վարդապետէն» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 460)։ Իր գործերէն յիշուած են հետեւեալները.

1788. — «Նորոգեաց բազում աւտայիւք զսուրբ վանքն ուխտաւորաց»։

1790. — «Բերաւ աղբիւրն ի մէջ վանքիս և եղև շինումն աւտային, և էառ ջրաղացն յիշատակ սուրբ վանքին» (նոյն, էջ 461)։

1791ին Ս. Էջմիածին կ'երթայ և Ղուկաս Կաթողիկոսէն եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի։

1792 Սեպտ. 8ին կը վախճանի Յովհաննէս Եպոս. և կը թաղուի ի Շէնքուշ, Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ հովանին տակ (նոյն, անդ)։

12. — Կարապետ Վարդապետ, 1792ին կը յաջորդէ Յովհաննէս եպիսկոպոսին (նոյն, էջ 461)։

Այդ դարուն վերջը կամ յաջորդին սկիզբը Չնքուշ աւանը ունէր իրր 400 տուն հայ և իրր 250 տուն տաճիկ բնակիչ (Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն, Ասիա, Հատոր Ա., էջ 240)։

13. — Բաղդասար Վրդ. Տիգրանակեցի (1841—1880). — Սա «40 տարի շարունակ պաշտօն վարած է. իր օրով շինել տուած է վանքին Ս. Տաճարն և ալ շէնքերը, Չնքուշայ և Աղիւշոյ եկեղեցիները, քարուկեր և վայելչակերտ. ունեցած է շատ մը երախտիք, և իւր բարեմարտութեամբ ու բարեգործութեամբ սիրելի եղած է երկրի Շեխերուն, Թրքաց, Բրդաց, և Հայոց, որք առ հասարակ Մեծ Դէսէ կը կոչէին զինքն, և Հայք ամէն պատարագին կը յիշեն նորա անունը ի կարգի Հանգուցեալ բարունապետաց և շինողաց սուրբ եկեղեցւոյ, իւր գերեզմանին ալ ուխտի կ'երթան . . .» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 188)։ Հոս խնամքով պահպանուած մատեաններ շատ կային. ձեռագիրներու թիւն էր 43 (նոյն, էջ 452)։

14. — Միքնա Վրդ. Մալսրիացի (1884). — Իր առաջնորդութեան ժամանակ Սիրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքը կ'այցելէ Գարեգին Վրդ. Սրուանձտեանց և համառօտակի կը ցուցակագրէ վանքին 43 ձեռագիրները (նոյն, էջ 187 և 452—486)։

Այս թուականին Չնքուշ ունէր մէկ եկեղեցի, Ս. Կարապետ, վարժարան մը 125 աշակերտներով, և 500 տուն հայ (նոյն, էջ 190)։

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Ժէ. դարուն սկիզբ-ները հաստատուած կը թուի ըլլալ Դասասուն մը, Սիրահայեց վանքին մէջ, Շէնքուչցի Մարտիրոս Վարդապետի միջոցաւ, որ աշակերտն էր եղած Պետրոս Կարկանեցիի Դպրատան՝ Ս. Տիմոթէոսի վանքին մէջ (Հմտ. Կիւլէսէրեան Բարգէն Ա. Կթդ., Պատմ. Կաթ. Կիւլիկոյ, 1939, Անթիլիաս էջ 245 և 252): Այս Դասատան պատկերը իր գլխաւոր զիճերով կը ներկայանայ այսպէս:

Ա. — Մարտիրոս Վրդ. Շէնքուչցի (1593 — * 1632). — Իր աշակերտներէն ծանօթ են հետեւեալները.

1. — Յովնանէս Վրդ. Չեմուցի, գորտեսանք վերը:

2. — Արիսակես Խաբեբղցի, որդի Կիրակոս Քահանայի: Իր ուսուցէն գաւազանի իշխանութիւն ստացած է 1618ին Ս. Նշան եկեղեցւոյ մէջ:

1628ին գացած է Կ. Պոլիս և հոն օժանդակած է ժողովուրդին որպէսզի կարենան ձեռք բերել Պալատի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին. — Ազգապատում, յօդ. 1640: Դր. Դարանաղցի, Ժամանակագրութիւն, էջ 187-9:

Լեհահայոց Նիկոյ Եպիսկոպոսին խնդրին մէջ պահ մը խառնուած է Արիստակէս Վրդ. երբ կը գտնուէր Բուրսայի մէջ, և վատ խորհրդատուի դեր մը կատարած է, որովհետեւ «այս Արիստակէս վարդապետս և այն Կեսարացի Դրիգոր վարդապետն ունէին ընդ միմեանս ոխս նախանձու յոյժ սատիւն» (Ա. Դաւրիթեցի, էջ 370-371):

Ունի երկար տաղ մը «Վասն Ծոազատկին Յունի», ձժժ տուն, գրուած 1634ին, «Արիստակէս խնդրող քանի» սկզբնաւորութեամբ: Ս. Յ. Թ. 1456 ձեռագրէն առնուած քանի մը կարեւոր տողեր կարելի է տեսնել՝ Հասկ, 1953, էջ 172:

3. — Սիմեոն դիսողն, իր մասին ուրիշ տեղեկութիւն չունինք:

Բ. — Յովհաննէս Վրդ. Չեմուչցի (1632 — * 1643). — Իր օրով Դասատունը կը շարունակէ արգիւնաւորուիլ: Իր աշակերտներէն յիշուած են հետեւեալները.

1. — Ասուածատուր Վրդ. Տարանցի, ապա պարք. Երուսաղէմի (1645 — * 1671):

2. — Խաչատուր Վրդ. Աղիւեցի կամ Չեմուեցի, ծնողքը Տէր Բարսեղ և Ղիմաթ:

Աստուածատուր պատրիարքին հետ Պոլիս երթալուն առթիւ ՌՂԸ (= 1649)ին կը գնէ Աստուածաշունչ մը և ծաղկել տալով, Ղազարոս անուն նկարչին, կը նուիրէ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին (Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1927: Հմտ. Մարտնք, էջ 175): Իրրեւ Երուսաղէմի միաբան կը մասնակցի Փիլիպպոս Կաթողիկոսի 1651ին Երուսաղէմի մէջ գումարած ժողովին (Յրմանեան, Ազգապատում, էջ 2457): Հաւանաբար ինքն ըլլայ Երուսաղէմի վէժիկ Խաչատուր Վարդապետը, որ 1677ին Ստամբուլի մէջ կը գնէ Գործք Առաքելոցի Մեկ նութիւն մը (Տուցակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Դ. Հատոր, 1954, էջ 238):

3. — Կիրակոս Վրդ. Պուլսնրիսցի, ուրիշ ծանօթութիւն չունինք իր մասին:

4. — Եղիազար Վրդ. Հռոմկլայեցի, ապա Պատրիարք Երուսաղէմի և Կաթողիկոս Էջմիածնի:

5. — Մարկոս Վրդ. Շեմուեցի, որ յիշուած է վերեւ:

Դ. — Մարկոս Վրդ. Շէնքուչցի (1643 — * 1679) կոչուած նաև Հայուսցի, ծանօթ է մէկ աշակերտով միայն որ ապա կը յաջորդէ իրեն, այն է՝

Դ. — Մինաս Վրդ. Սմղեցի (1679-1701). — Սա հետագային կը գառնայ Պատրիարք Երուսաղէմի (1698 — * 1704): Ասոր ալ մէկ աշակերտը միայն ծանօթ է որ իր կարգին կը գառնայ առաջնորդ Չեմուչի վանքին, այն է Յովնանէս Շեմուեցի (1702 — * 1723):

Այսպէս Ժէ. դարու մտաւորական փերազարթումի շրջանին Շէնքուչի վանքին Դասատունն ալ կը կատարէ յիշատակելի դեր մը, տալով քանի մը նշանաւոր դէմքեր իրրեւ պատրիարք և կաթողիկոս, որոնք Ժէ. դարու մեր ազգային եկեղեցական կեանքին մէջ ուշագրաւ եղան իրենց գործունէութեամբ:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

